

Profeti și genii

Grupurile de prestigiu nu sînt nici accidente istorice și nici produsul unei conspirații, ci doar niște caracteristici structurale ale unor societăți date. Deși relativ dominante în prima fază a modernității (cuprinsă, cu variații locale, între sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului XX) în Europa Occidentală, ca un compromis între societatea tradițională și cea modernă, grupurile de prestigiu au rămas un element de structură socială contemporană mai ales în societățile închise, tradiționale sau moderne, autoritare sau comunitare cu puternice ierarhii sociale. Printre ele se numără regimurile autoritare din Asia și Africa sau cele comuniste și postcomuniste din Europa de Est. Aceste societăți cultivă ideea de « ordine naturală » (fiecare trebuie să-și știe locul său în lume) și creează o mentalitate de subordonare și de merit acordat, nu cîștigat, pentru a accede la poziții superioare în colectivitate. Pentru apariția acestor grupuri, un factor favorizant, deși nu determinant, este penuria de mijloace și resurse productive, inclusiv în ceea ce privește producția de idei și de capital intelectual. Datorită fie lipsei de bunuri și instituții culturale, fie abundenței de persoane educate care nu pot participa la viața colectivă așa cum le-ar permite « calificarea » lor, se naște o stare de sărăcie a resurselor indispensabile valorificării și reproducerii talentelor acestor grupuri. Această « sărăcie » facilitează crearea de monopoluri intelectuale, care constituie infrastructura materială (deși nu și cea spirituală) necesară nașterii grupurilor de prestigiu. Monopolurile sînt transformate în arme și armuri de protecție împotriva altor grupuri intelectuale sau a ierarhiei social-politice.

Acestea sînt cauzele exogene ale grupurilor de prestigiu. Endogen, structura spirituală a grupurilor de prestigiu își are

Boierii minții

originea în ideea de « carismă ». Carisma este o formă elementară de relație socială, în esență, nerațională. Ea structurează grupul în « aleși » și « suporteri », primii fiind înzestrați cu calități sau talente supraomenești (înțelepciune, sfințenie, farmec, curaj), presupus înnăscute, capabile să inspire și să mobilizeze pe cei din urmă. O multitudine de activități umane pot intra în domeniul carismei (Weber menționează războiul, divinația, politica), dar activitatea intelectuală este, probabil, cea mai ușor de « recunoscut » ca un dar înnăscut, mai ales atunci când este asociată cu activitatea artistică. Cum actele intelectuale sînt în esență « creatoare » (ele inventează situații și modele ale realității acolo unde, pînă în acel moment, nu era « nimic »), ele sînt adesea văzute ca extraordinare. Este mai ales cazul creațiilor artistice în care personaje și evenimente inexistente sînt inventate cu verosimilitatea unui lucru real. De aceea, originea operei de artă este în multe culturi văzută sub specia extraordinarului și a înzestrării personale carismatice a artistului.

Grupurile de prestigiu se agregă în jurul carismei pentru a menține ideea artei ca act extraordinar. În culturile dominate de grupuri de prestigiu, educația însăși este direcționată în așa fel încît să satisfacă această credință, mai ales pentru că educația neregulată (oficială sau neoficială) ar putea eroda rolul carismei în legitimarea ierarhiilor sociale, împrăștiind darurile « aleșilor » mulțimii. Prin urmare, tendința naturală a grupurilor de prestigiu este ori de a monopoliza actul intelectual și educațional însuși, ori de a nega capacitatea instituțiilor democratice, cu precăderea pieței și a educației susținute de piață, de a consacra noi intelectuali aleși⁹. În

⁹ Pierre Bourdieu și Randal Johnson (ed.) - *The Field of Cultural Production : Essays on Art and Literature*, Columbia University Press, New York, 1993.

contextul grupurilor de prestigiu, actul intelectual devine deplin și efectiv (deci, carismatic) numai dacă are loc într-un grup consacrat. Cei care îl execută trebuie să fie confirmați de grup în urma unui proces de inițiere și de schimbare a identității. În procesul de achiziție a unei noi identități, intelectualul este purificat și i se atribuie caracteristici carismatice proprii. Deși pînă la « botez », nu i se recunoște nici o calitate intrinsecă, după « descoperire », membrul capătă dreptul la un anumit « talent », o caracteristică unică, superioară, care îl desparte de ceilalți pămînteni în chip ontologic. Acest talent nu poate fi cultivat, el este doar descoperit, iar descoperirea este socială, este recunoaștere, ea nu poate fi autodescoperire. Weber afirmă că pretenția carismatică se spulberă dacă talentul nu este recunoscut de ceilalți¹⁰. De unde și puterea grupului de a conferi identitate.

Poziția privilegiată pe care o oferă grupul unui membru al său, recunoașterea « talentului » îi acordă acestuia dreptul de a fi unic, de a fi un individ. Desigur, este și o contradicție aici, căci aderarea la grup presupune pierderea individualității, uniformizare și acceptarea unui model. Dar identitatea nu este la fel de importantă în interiorul grupului pe cît este în exteriorul său, în competiția cu alte grupuri și, mai ales, în prezentarea în fața posibililor admiratori, cunoscători (diletanți), « suporteri ». Așa cum spuneam, nu există carismă fără recunoașterea ei, iar « suporterii » sînt absolut necesari pentru întreținerea ei. Conform modelului lui Bourdieu pentru viața culturală paramodernă, participarea la grup se bazează pe stabilirea unui anume tip de monopol simbolic.

¹⁰ Max Weber – *From Max Weber : Essays in Sociology, op. cit.*, p. 246.

Cazul H.-R. Patapievici

Ascensiunea meteorică, urmată, la câțiva ani distanță, de o contestare vehementă, a cunoscutului autor de eseuri filosofice Horia-Roman Patapievici mi se pare un teren potrivit de analiză a fenomenului grupurilor de prestigiu în România. Cazul Patapievici permite investigarea modului în care se « nasc » cei cu aspirații intelectuale « superioare »¹¹. H.-R. Patapievici, acum un faimos personaj cultural și politic, a răsarit pe scena românească într-un mod foarte interesant, care a combinat mecanismele pieței și ale culturii de senzație cu cele ale grupurilor de prestigiu. De formație fizician, la data lansării sale în lumina reflectoarelor autor al unui volum de eseuri, *Cerul văzut prin lentilă*¹², Patapievici a devenit cunoscut publicului larg pentru că ar fi fost ținta supravegherii serviciilor secrete românești în februarie 1995. Un anume căpitan Soare i-ar fi interogat pe vecinii săi de bloc, menționând că interesul său era legat de posibile tranzacții financiare ilegale¹³. Patapievici și prietenii săi, în

¹¹ În același sens vezi și ideea de « etos intelectual », propusă de Virgil Nemoianu în *România și liberalismele ei : atracții și împotriviri*, Editura Fundatiei Culturale Române, București, 2000. Importante sînt și analizele lui Caius Dobrescu consacrate « rezistenței prin cultură », mai ales « Povestea celor trei triburi », « Rezistența prin cultură și conservatorismul postbelic », « Conflict și diversitate în istoria intelectuală a naționalismului românesc », din volumul *Inamicul impersonal*, Editura Paralela 45, Pitești, 2001.

¹² H.-R. Patapievici – *Cerul văzut prin lentilă*, Editura Nemira, București, 1995.

¹³ V.G. Băleanu – *A clear and present danger to democracy : the new Romanian security services are still watching* (pagină de Web), Federation

special cei de la Grupul pentru Dialog Social, susțin însă că motivația reală ar fi fost un virulent eseu împotriva președintelui României, Ion Iliescu, și că ofițerul lucra pentru serviciul de pază și protocol al președinției. Grupul pentru Dialog Social, al cărui membru relativ necunoscut la acel moment era Patapievici, a organizat imediat o conferință de presă, denunțând renașterea practicilor poliției secrete comuniste. Aceasta a făcut din H.-R. Patapievici un obiect de interes public. Teama multor români că presupusa neutralizare a serviciilor de poliție politică, anunțată de guvernul de stînga care l-a executat pe Nicolae Ceaușescu, a fost strict formală părea acum justificată de lipsa de discreție a căpitanului Soare. Faima lui H.-R. Patapievici a atins însă apogeul după ce acesta a fost îmbrățișat de Gabriel Liiceanu, legatarul celui mai proeminent grup intelectual de prestigiu nemarxist, cel format în jurul lui Constantin Noica. Din variate considerente, Gabriel Liiceanu, la mijlocul anilor '90 unul dintre cei mai importanți organizatori și oameni de afaceri culturale români, a garantat imediat nu numai pentru integritatea și victimizarea, ci și pentru genialitatea lui H.-R. Patapievici. Editura Humanitas, condusă de G. Liiceanu, a publicat prompt două volume de H.-R. Patapievici : *Zbor în bătaia săgeții*¹⁴ și *Politice*¹⁵. Justificarea publicării volumului *Zbor în bătaia săgeții* o dă G. Liiceanu într-un text pe care îl citește la Tîrgul de carte de la București, la 8 iu-

of American Scientists, Intelligence Resource Program, 1995 (citată la 24 aprilie 2003) ; disponibil la <http://www.fas.org/irp/world/romania/csrc12045.htm>.

¹⁴ H.-R. Patapievici – *Zbor în bătaia săgeții : eseu asupra formării*, Editura Humanitas, București, 1995.

¹⁵ H.-R. Patapievici – *Politice*, Editura Humanitas, București, 1996.

Boierii minții

nie 1995, text tipărit în revista 22 în săptămîna următoare (nr. 24/278, 14–20 iunie 1995). Acesta poate fi considerat scînteia ce a aprins întregul foc al faimei lui H.-R. Patapievici. G. Liceanu începe prin a-și cere scuze profunde pentru a-l fi ignorat, pînă atunci, pe H.-R. Patapievici (prima carte îi fusese publicată de editura rivală Nemira): « Cum să îmi iert că în primă instanță am ratat *rendez-vous*-ul pe care altcineva mi-l dăduse scoțîndu-mi în față ocazia care îți purta numele? Că m-ai surprins somnolent și nepregătit pentru această primă întîlnire? » Urmează o hiperbolică descriere a valorii lui H.-R. Patapievici. În final, acesta este văzut ca un profet, ca un mesia cultural român, a cărui menire este să salveze națiunea de la dezastru: « Te îmbrățișez, dragul meu Kierkegaard bucureștean. De fapt nu, greșesc spunîndu-ți că ești un Kierkegaard al nostru: am să spun mai degrabă despre Kierkegaard că este un fel de Patapievici danez. Căci ca și tine Kierkegaard avea conștiința misiunii lui divine: aceea de a-și trezi compatrioții. Și ca și în cazul tău compatrioții l-au batjocorit; l-au meritat tot atît de puțin pe cît te merităm noi pe tine ».

Cărțile lui Patapievici au devenit un succes de masă, deși criticile aduse volumului său *Omul recent*¹⁶, în 2002, au pus în discuție fama și calitatea operei sale¹⁷. Mulți cred că, în substanță, opera sa este o reacție exagerată împotriva valorilor moderne și, în ton, o naivă pasișă a eseurilor generației anilor '30 din România, mai ales a scrierilor lui

¹⁶ H. R. Patapievici – *Omul recent*, Editura Humanitas, București, 2001.

¹⁷ Lucian Sârbu – *Cazul Patapievici* (pagină de Web), 2002 (citată la 1 martie 2003), disponibil la <http://electra.ifrance.com/electra/patapievici.htm>.

Cioran și Eliade¹⁸. Dar nu soarta operei lui Patapievici și calitatea sa intrinsecă ne interesează aici, ci înțelegerea modului în care acest autor a devenit o personalitate culturală. Cum spuneam, înțelegerea fenomenului poate beneficia de ipoteza că Patapievici este produsul grupurilor de prestigiu. Ele au contribuit la formarea personalității sale în durată, începînd cu adolescența. Procesul este documentat în volumul autobiografic *Zbor în bătaia săgeții*¹⁹. Acest jurnal al « formării », cum îl intitulează autorul, deși nu lipsit de calități literare, este adesea naiv și prețios, ceea ce face din el un interesant document sociologic. Printre rîndurile dedicate adolescenței (cele mai atinse de emoție), el lasă să se întrevadă felul în care se nasc grupurile de prestigiu ca mecanisme sociale specifice cîmpului cultural românesc. Patapievici vorbește aici explicit despre modul *deliberat* în care și-a căutat talentul, « geniul », mai bine zis, prin îndelungi ritualuri. « Chemarea » și confirmarea alegerii sale au loc în chinuitoare și pretențioase exerciții spirituale de lectură, aparent fără nici o noimă. Volumele înșirate în jurnal sînt, pentru oricine a trăit în România anilor '70-'80, un inventar al tuturor cărților reputate « dificile » și/sau « disidente », care fuseseră editate cu oarecari sau mari eforturi. Respectiva reputație era adesea lipsită de vreo bază reală, alta decît ignoranța – a publicului sau a cenzorilor – care le făcuse apariția un coșmar – motivele erau clare numai pentru mintea încălciată a activiștilor culturali. Semnificativ pentru această

¹⁸ Gabriel Andreescu – « Omul recenzat », *Observator cultural*, 5-12 februarie 2002 ; Ion Bogdan Lefter – « Pe altă spirală a istoriei », *Observator cultural*, 5-12 februarie 2002 ; Adrian Miroiu – « Un eseu : *Omul recent* », *Observator cultural*, 5-12 februarie 2002.

¹⁹ H.-R. Patapievici – *Zbor în bătaia săgeții*, *op. cit.*

Boierii minții

analiză este însă faptul că ambele caracteristici ale lecturilor ne trimit la ideea de cunoaștere secretă, inițiativă. Aceasta este un ingredient necesar participării la un grup de prestigiu. De asemenea, tânărul filosof își găsește identitatea numai în tovărășia unor prieteni. Legături din liceu sînt ridicate la rangul de întîlniri astrale, tineri melancolici sînt descriși ca profunzi gînditori, singurii care îl pot înțelege pe H.-R. Patapievici. Grupul dezbate probleme filosofice fundamentale, iar prietenii sînt instantaneu consacrați genii, justificînd astfel geniul central al cărții²⁰.

Desigur, acest tip de comportament pare mai degrabă specific vârstei. În definitiv, adolescența, ca ritual de trecere, are propriul ei dar de a crea grupuri închise, în care « secretul » maturizării este asimilat la adăpost de privirile, adesea « ostile », ale adulților. Este însă semnificativ faptul că, deși grupul de prestigiu « biologic » se retrage în fundal, comportamentele asociate cu el nu dispar, ci sînt repetate în contextul altor grupuri. H.-R. Patapievici le reiterează atunci cînd își profesează admirația față de unul dintre reprezentanții României culturale interbelice, Alexandru Paleologu, iar mai apoi cînd se alătură grupului lui G. Liiceanu. Admirația reciprocă și proclamarea împărtășirii de la sursele ascunse ale cunoașterii « drepte » (ortodoxă, clasică, platoniană, « liberală » și « esențială ») continuă, proclamate în articolele și intervențiile mediatice ale celor doi.

Interesant este că primirea în noul grup de prestigiu este însoțită de responsabilități social-politice din ce în ce mai mari, unele direct legate de G. Liiceanu. După primirea sa în « cercul iluminatilor », H.-R. Patapievici devine, de pildă, director de colecție de carte la Editura Humanitas, condusă

²⁰ *Ibid.*

de G. Liiceanu. Faima sa este apoi convertită în capital politic, eseistul fiind în cele din urmă numit în Colegiul Comisiei Naționale pentru Studierea Arhivelor Securității, deci într-o funcție care ar fi putut întări poziția Grupului pentru Dialog Social și a grupului de la Păltiniș în lumea culturală și intelectuală românească.²¹

În fond, cazul lui. H.-R. Patapievici este atât de interesant în schițarea unei sociologii culturale românești tocmai pentru că acceptarea și promovarea sa s-au făcut numai parțial prin inițierea și ucenicia caracteristice grupurilor de prestigiu. Lansarea sa s-a produs și prin mass-media – o premieră în lumea culturală românească, marcând aparent intrarea României în lumea pieței și a senzației. Patapievici ar fi trebuit să fie prima celebritate confecționată de piață, de senzațional și de pofta de imediat a unei prese trăind de azi pe mâine, care anunță o piață capitalistă de valori. Cazul său este însă exemplar pentru modul în care structurile sociale românești, dominate de grupuri de prestigiu, influențează piața, schimbându-i funcția și depozitându-o, cel puțin pentru o vreme, de puterea de a crea o nouă structură socială în România. Vom vorbi despre acest fenomen particular după ce încheiem discuția despre grupuri de prestigiu, modernitate și clase sociale.

²¹ Activitatea CNSAS s-a lovit de opoziția partidului de stînga, la putere de-a lungul a zece din cei paisprezece ani de democrație. Reprezentanții săi în sînul instituției consacrate studierii arhivelor Securității au contribuit la blocarea accesului la dosarele cele mai importante. Cîștigul de capital simbolic s-a dovedit deocamdată a fi o pierdere.